

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2020, Cilt:8, Sayı:2, 8:694-710

Geliş Tarihi: 15.10.2020

Kabul Tarihi: 20.11.2020

Araştırma Makalesi

Doi: <https://doi.org/10.33931/abuifd.811353>

Kur'an'ın Anlamalarının Türkçeye Aktarımı: Meâl mi, Tercüme mi?*

Osman Arpaçukuru**

Öz

Kimi çevre ve topluluklarda bazen Kur'an'ın tercümesinin yapılamayacağı, Kur'an'ın meâlinin hazırlanabileceği, bu ikisinin birbirinden çok farklı şeyler olduğu, birbirinin yerine kullanılmalarının doğru olmadığına dair çeşitli konuşmalara şahit olmaktayız. Kimi zaman da "Kur'an tercümesi" ifadesini kullanan kişiler hakkında Kur'an'a dair farklı yaklaşım ve inanca sahip kişilermiş gibi bir zannın belirdiğini görmekteyiz. Bu çalışmada "meâl" ve "tercüme" kavramları temelinde "Kur'an meâli" ve "Kur'an tercümesi" tabirlerinin arasında anlam ve mefhum farkının olup olmadığı, bu iki tabirin birbirinin yerine kullanılıp kullanılmayacağı meseleleri ele alındı. Bu kapsamla bağlantılı olarak, Kur'an'ı başka bir dile tercüme etmenin mümkün olup olmadığı, bunun dinî hükmünün ne olduğu, Kur'an'ın başka bir dile aktarımı faaliyetinin ilk defa ne zaman ve kim tarafından başlatıldığı, Kur'an'ın Türkçeye tercüme faaliyetlerinin ülkemizdeki sürecinin nasıl ilerlediği, şu an hangi durumda bulunduğu vb. sorulara da cevap arandı. Çalışmada tümevarım yaklaşımı benimsenerek, doküman analizi tekniği uygulandı. Bu maksatla öncelikle problemin ve soruların cevabına dair bilgiler içeren veri kaynaklarına ulaşmak üzere geniş literatür taraması yapıldı. Tarama sonunda ulaşılan eserler, doküman analizi yöntemiyle incelendi. Bu çerçevede İbn Manzûr'un *Lisânü'l-‘Arab*’ı, Tehânevî'nin *Keşşâfu iştilâhâti'l-fünûn*'u gibi Arapça sözlükler, İbn İshâk'ın *Siyer*'i, Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ı gibi İslam tarihine dair eserler, Süyûtî'nin *el-İtkân*'ı, Zürcânî'nin *Menâhilü'l-‘irfân*'ı gibi Kur'an ilimlerine dair eserler, Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsiri ve Muhammed Hamîdullah'ın "Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Yazma Tercüme Tercüme" başlıklı makalesi ve Şemseddin Samî'nin *Kâmûs-ı Türkî* adlı sözlüğü çalışmada başvurulan belli başlı kaynaklardan bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Tercüme, Çeviri, Meâl, Kur'an Tercümesi, Kur'an Meâli.

* Bu çalışma Mehmet Yalar danışmanlığında 26.07.2019 tarihinde tamamladığımız "Arap Belâgatında Hasr Üslûbu ve Kur'ân Meâllerinin Hasr Üslûbu Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

** Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, oarpacukuru@nku.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-7514-475X

Transfer of The Meanings of The Holy Qur'ân to Turkish:

Is It a Meâl of the Qur'ân or Translation of Qur'ân?

Abstract

We witness various speeches in some environments and communities that sometimes the Qur'ân cannot be translated but the "meâl of the Qur'ân" can be prepared; these two are very different from each other, and it is not right to use them interchangeably. Sometimes, we see that people who use the phrase "Qur'ân Translation" appear as if they are people with different approaches and beliefs about the Qur'ân. In this study, based on the concepts of "meâl " and "translation", the question of whether there is a difference between the terms "meâl of the Qur'ân" and "Qur'ân translation", and whether these two terms can be used interchangeably were discussed. In connection with this scope, whether it is possible to translate the Qur'ân into another language, what is the religious provision of it, when and by whom the activity of translating the Qur'ân into another language for the first time, etc. questions were also sought answers. In the study, the inductive approach was adopted, and the document analysis technique was applied. The works obtained at the end of the screening were analyzed using the document analysis method. In this context, *Lisân al-'Arab* of Ibn Manzûr, *Kaşşhâf iştilâhât al-funûn* of al-Tahânwî, *al-Sira* of Ibn Ishâq, *Ta'rikh al-Islâm* of al-Dhahabî, *al-Itkân fî 'ulûm al-Ķur'ân* of al-Suyûṭî, *Manâhil al-'Irfân* of al-Zurkânî and the article titled "History of the Holy Qur'ân, Turkish Writing Translations of the Qur'ân" of Muhammed Hamidullah are some of the main sources used in the research.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Translation, the Translations of the Qur'ân, the Turkish Translations of the Qur'ân, Meâl of the Qur'ân.

Giriş

Kimi çevre ve topluluklarda bazen Kur'an'ın tercümesinin Kur'an meâlinden çok farklı bir şey olduğu, bu tabirlerin birbirinin yerine kullanılmalarının doğru olmadığına dair çeşitli konuşmalara şahit olmaktadır. Kimi zaman bu konuşmalarda, "Kur'an tercümesi" tabirini kullanan kimselerin Kur'an'a dair farklı yaklaşım ve inanca sahip kimselermiş gibi algılandığını da görmekteyiz. Kur'an lafzıyla aynıyla tercüme edilemediğinden onun anlamlarının dilimizdeki yegâne karşılıkları olan meâller, bu insanlar tarafından kutsal metinler gibi addedilmektedir. Bunlara göre, Kur'an tercüme edilemez sadece meâlleri hazırlanabilir. Meâl ise tercümeden çok farklı bir şeydir. Bu sebeple, "Kur'an tercümesi" tabiri de kullanılamaz. Bunu kullananların Kur'an algısında sorun vardır, onlar Batının düşünce ve kavramlarından etkilenmişlerdir.

Bu araştırma, "Kur'an tercümesi" ve "Kur'an meâli" meselesini ele almakta ve başlıca şu sorulara cevap aramaktadır: Kur'an meâli, Kur'an tercümesinden çok farklı bir şey midir? Kur'an başka bir dile tercüme edilebilir mi? Kur'an'ın başka bir dile tercüme edilmesine gerek ve ihtiyaç var mıdır? Kur'an'ı başka bir dile tercüme etmenin dindeki hükmü nedir? Kur'an başka bir dile ilk defa ne zaman ve kim tarafından tercüme edilmiştir? Kur'an'ın başka bir dile tercümesinin tarihî serüveni nasıldır? Günümüzde Kur'an'ın Türkçe tercümelerinde durum nedir?

Bu konulara dair açıklamalar geçmişte birçok çalışmada ele alınmıştır. Bunlardaki bilgiler birbiri ile bağlantısız olarak ayrı ayrı yerlerde bulunmaktadır. Bu araştırmanın onlardan farkı, meseleyi toplumsal bir problem bağlamında ele alması

ve geniş bir alanda dağılmış olarak bulunan verilerden elde ettiği bulgularla söz konusu problemin çözümüne katkı sağlamaya çalışmasıdır. Böylece toplumda bu meseleye dair gözlemlenen yanlış kanaat ve tutumu düzeltmeye katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu yönüyle geçmiş çalışmaları tamamlayıcı nitelikte olduğu söylenebilir.

Araştırma konusu Kur'an ilimleri, Fıkıh, İslam tarihi ve siyer, Arap dili, Türk dili gibi birçok alanla ilgili olduğundan geniş bir literatür taramasını ve doküman incelemesini gerektirdi. Böylece konuyu doğrudan ele alan veya dolaylı olarak bilgi veren birçok kaynağa başvuruldu. Bu çerçevede İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab*'ı, Zebîdî'nin *Tâcü'l-'arûs*'u, Tehânevî'nin *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*'u, Ebü'l-Bekâ'nın *el-Külliyât*'ı, İbn İshâk'ın *Siyer*'i, İbn Sa'd'ın *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı, Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ı, Süyûtî'nin *el-İtkân*'ı, Şâtıbî'nin *el-Muvâfaqât*'ı, Zürkânî'nin *Menâhilü'l-'irfân*'ı, Serahsî'nin *el-Mebsût*'u, Zehebî'nin *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*'u, Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsiri, Hamîdullah'ın "*Kur'an-ı Kerim Tarihi ve Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Yazma Tercümeleri*" başlıklı makalesi ve Şemseddin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî'si* ve Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ü çalışmada başvurduğumuz kaynaklardır.

Araştırmada tümevarım yaklaşımı benimsendi ve doküman analizi tekniği uygulandı. Bu maksatla öncelikle problemin ve soruların cevabına dair veri içerebilecek kaynakları tespit etmek üzere kapsamlı literatür taraması gerçekleştirildi. Tarama sonunda tespit edilip ulaşılan eserler, doküman analizi yöntemiyle incelendi. Veri kaynaklarından toplanan bilgiler doküman analizi yöntemiyle mahiyet ve niteliğine göre incelenerek tasnif edildi. Verilerin işlenmesi ve analizinden elde edilen bulgular ve ulaşılan sonuçlar önceden belirlenmiş bir sistematığe göre yazıya geçirildi.

1. Tercüme ve Meâl

Burada "meâl" ve "tercüme" kavramlarının mana ve mefhumları belirlenecektir. Böylelikle bu iki kavramın birbirinin yerini alabilecek denk ve eşit kavramlar olup olmadığı görülecektir. Buradan elde edilecek bilgi, Kur'an meâli ve Kur'an tercümesi ifadelerinin birbirinin yerine kullanılıp kullanılmayacağını da anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1.1. Tercüme

Tercüme kelimesinin aslı, Arapça terceme olup,¹ dilimizde galat-ı meşhur olarak *tercüme* şeklinde kullanılmaktadır.² *Tercüme (terceme)* kelimesi sözlükte “Bir sözü, ulaşmadığı kimseye iletme, bir dilden bir başka dile aktarma, kendi dilinde veya başka bir dilde daha anlaşılır hâle getirme”³ ve “başka bir dile aktarılmış olan söz”⁴ anlamlarına gelmektedir. Herkesçe bilinen, yaygın manada *tercüme*, bir sözü bir başka dilde dengi bir söz ile aynen ifade etme işlemi⁵ ve bu işlem sonucu ortaya çıkan ürün⁶ demektir. Türk dilinde çeviri, çevirme kelimeleri tercüme ismiyle aynı anlamdadır. Bu işi yapana mütercim, tercüman, çeviren, çevirici ve çevirmen denir.⁷ Bununla beraber tercüman ve mütercim isimleri arasında kaynak dildeki sözün sözlü veya yazılı olmasına göre bir ayırım vardır. *Tercüman*, bir dilde söylenen sözü başka bir dile sözlü olarak çeviren;⁸ *mütercim* ise yazılı bir metni yazılı olduğu dilden başka bir dile yazılı olarak aktaran kimse⁹ hakkında kullanılır.

Tercüme, bir metin veya sözü başka bir dilde yeniden inşa etmektir. Bu inşa faaliyeti iki şekilde gerçekleşir:

a. Bir dildeki sözü veya metni, kelimelerini diğer dilde en yakın karşılıklarıyla birebir değiştirmek suretiyle aynıyla yeniden inşa etmek. Sözü veya metni, diğer dilde

¹ Eyyûb b. Mûsâ Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât: Mu'cem fi'l-muştalâhât ve'l-fürû-ki'l-lügaviyye*, nşr. Muhammed Mısıri Adnân Dervîş (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), "terceme", 313; Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atü Keşşâfi ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, nşr. Refik el-'Acem vd. (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), "terceme", 1/414; Şemseddin Sami, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Kâmûs-ı Türkî*, nşr. Raşit Gündoğdu vd. (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017), "terceme", 311; İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı İktisâdi İşletmesi, 2016), "tercüme", 1239.

² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, "tercüme", 311.

³ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü'l-lüga ve şihâhu'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-melâyîn, 1407/1987), "rcm", 5/1928; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dârü Sâdir, 1414/1993), "trcm", 12/66; Bedrüddîn b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-kâri Şerhu Sahihü'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts), 23/115; Muhammed Murtaşâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Abdülazîz 'İtr (Kuveyt: Devletü'l-Kuveyt, 1392-1422/1972-2001), "trcm", 31/327; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Matbaatü İsâ el-Halebî ve şürekâhu, ts), 2/109-110; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, "tercüman", 311; M. Tayyib Okıç, "Hadîste Tercüman", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (1966), 31.

⁴ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, "tercüme", 1239; D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Yazar Yayınları (Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı İktisadî İşletmesi), 2014), "tercüme", 1682; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), "tercüme", 5/5739.

⁵ M. Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 1/9; Kâmile İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011), "tercüme", 73. İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, "tercüme", 73.

⁷ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, "mütercim", 226-227; Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 525-526, 2329; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 309, 1682; Ali Bulut, *Arapça-Türkçe Türkçe-Arapça Çeviri Teknikleri ve Başlıca Arapça Kalıplar* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2016), 13.

⁸ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, "tercüman", 5/5739.

⁹ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, "mütercim", 3/4241.

olabildiği ölçüde hiçbir kelimesini bırakmadan, kelimesi kelimesine, aynen ifade etmeyi hedeflediği için bu tür çeviriye *harfî tercüme*¹⁰ denmiştir.¹¹ Tercüme/çeviri denilince öncelikle kastedilen ve anlaşılan bu çeşit tercümedir.¹² Harfî tercüme, kelime merkezlidir; kaynak dildeki kelimenin anlamı tespit edilir ve hedef dilde onun yerine aynı anlamda başka bir kelime getirilir. Böylece kaynak dildeki anlamın yanı sıra kelime sayısı, cümle çatısı ve üslûbun da hedef dilde aynıyla korunması hedeflenir.¹³ Bu sebeple, harfî tercümenin uzun veya edebî metinlerde uygulanması zordur.

b. Bir sözü veya metni, başka bir dilde anlam bakımından yeniden inşa etmek. Söz veya metnin anlamı hedef dile yorum katkılı olarak aktarıldığından bu tarz tercümeye *tefsîrî tercüme* denir.¹⁴ Tefsîrî tercümede önemli olan, kaynak dildeki anlam ve mesajın hedef dilde en iyi şekilde ifade edilmesidir. Bu yüzden tefsîrî tercümenin, bir dilden başka bir dile anlam aktarımı olduğu söylenebilir. Bu tercümenin harfî tercümedeki gibi kaynak dildeki her bir kelimeye hedef dilden karşılık bulma gibi katı kuralları yoktur. Kaynak metnin kelime sayısı, cümle çatısı ve üslûbu öncelikle gözetilmesi gereken hususlar değildir. Mütercime sağladığı esneklik ve serbestlik avantajıyla tefsîrî tercüme günümüzde en çok tercih edilen tercüme çeşididir.¹⁵

¹⁰ Harfî tercümeye “lafzî tercüme”, “motamot çeviri” ve “literal çeviri” de denilmektedir. Bk. Abdülcelil Bilgin, “Harfî ve Tefsîrî Tercümenin İşlevselliği ve Aktüel Değeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/33 (2010), 173.

¹¹ Bilgin, “Harfî ve Tefsîrî Tercümenin İşlevselliği”, 173; Taceddin Uzun, *Tercüme Sanatı ve Arapça’dan Türkçeye Nasıl Tercüme Yapılır?* (Konya: Uysal Kitabevi, 1995), 26; Bulut, *Çeviri Teknikleri*, 13–14.

¹² Nitekim Süyûtî, *tercüme*yi بِأَلْفَظَةٍ بِلُغَةِ تَقْوَمُ مَقَامَهَا “Bir lafzî, onun dengi başka bir lafzîla değiştirmek” biçiminde tanımlamıştır. Bk. Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Şur’ân*, thk. M. Ebû’l-Fazl İbrâhîm (Kahire: el-Hey’etü’l-Mısrîyyetü’l-‘amme li’l-küttâb, 1394), 1/378; Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Mu’terekü’l-aqrân fî i’câzi’l-Şur’ân*, thk. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘ilmiyye, 1408), 2/196.

¹³ Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 2/111-112; Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, thk. Muhammed el-Baltâcî (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1/19; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 217; Bilgin, “Harfî ve Tefsîrî Tercümenin İşlevselliği”, 173.

¹⁴ Tefsîrî tercüme *meâlen tercüme*, *anlama dayalı tercüme*, *yorum dayalı tercüme*, *manevî tercüme* ve *serbest çeviri* olarak da anılır. Bk. Bilgin, “Harfî ve Tefsîrî Tercümenin İşlevselliği”, 173.

¹⁵ Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 2/111-112; Zehabî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, 1/19-22; Mustafa Dîb el-Bûğâ – Muhyiddin Dîb Mistû, *el-Vâzih fî ‘ulûmi’l-Şur’ân* (Dımaşk: Dârü’l-Kelimi’t-tayyib, 1418), 259; Nureddin Muhammed İtr, *‘Ulûmü’l-Şur’âni’l-Kerîm* (Dımaşk: Matbaatü es-Sabâh, 1414), 116–118; Uzun, *Tercüme Sanatı*, 26–27; Ali Akpınar, *Kur’ân Tercüme Teknikleri* (Konya: Serhat Kitabevi, 2011), 14–22.

1.2. Meâl

Meâl kelimesi de tercüme kelimesi gibi Arapçadan dilimize geçmiştir.¹⁶ Arap dilinde “geri dönmek”¹⁷ anlamına gelen *meâl* kelimesi Türkçe sözlüklerde maksat; mana, mefhum;¹⁸ öz, özet,¹⁹ meydana gelen, ortaya çıkan şey, sonuç, netice²⁰ gibi anlamlara gelmektedir.

Son dönem Osmanlı Türkçesinde mana, mefhum karşılığında kullanılırken zamanla bir sözün veya metnin başka bir dile nasıl ve ne türlü aktarıldığını bildiren örfî bir anlam kazanmıştır. Bu bağlamda *meâlen* kelimesi, bir sözün veya metnin, kelimesi kelimesine aynen olmaksızın, asıl anlatılmak istenileni, özünü ifade edecek şekilde,²¹ anlamca,²² özet olarak²³ aktarılması anlamında kullanılmıştır.

1.3. Kur'an Meâli ve Kur'an Tercümesi

Meâl kavramı, ilim geleneğimize ilk defa Elmalılı Hamdi Yazır'la girmiştir. O, tefsirine *Yeni Meâlli Türkçe Tefsîr* adını koyarak “meâl” kavramına “Kur'an'ın başka bir dile kelimesi kelimesine aynen değil, mana ve mesajının aktarılması” şeklinde özel bir anlam kazandırmıştır. Elmalılı'dan itibaren Kur'an'ın metnini, kelimesi kelimesine olmaksızın, mana ve maksadını bildirecek şekilde Türk diline aktarma işlemine meâl denmesi bir teamül hâline gelmiştir. Kur'an'ın, söz konusu aktarma işlemi sonunda ortaya çıkan yorum katkılı Türkçe anlamını içinde bulunduran kitaplara meâl denmesi de aynı teamülün bir tezahürüdür.²⁴

Geçen kavramlar üzerinde düşünüldüğünde, bir metin veya sözü başka bir dile meâlen aktarmanın onu tefsîrî olarak tercüme etmekle aynı veya çok benzer bir faaliyet olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hakikatte meâl, Kur'an'ın açıklama ve yorum katkılı (tefsîrî) tercümesinden başka bir şey değildir. Bu tercüme meâl

¹⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, “meâl”, 966; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, “meal”, 782; Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, “meal”, 1640; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “meal”, 1169.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, “evl”, 11/32; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “evl”, 28/31.

¹⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, “meâl”, 966; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, thk. Aydın Sami Güneşçâl (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2017), “meâl”, 706; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, “meal”, 782; Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, “meal”, 1640; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “meal”, 1169; Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, “meal”, 3/3804.

¹⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “meal”, 1169.

²⁰ Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, “meal”, 706; Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, “meal”, 1640; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “meal”, 1169; Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, “meal”, 3/3804.

²¹ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, “meal”, 3/3804.

²² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, “meal”, 966; Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, “meal”, 706; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, “meal”, 782; Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, “meal”, 1640; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “meal”, 1169; Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, “meal”, 3/3804.

²³ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “meal”, 1169.

²⁴ Düccane Cündioğlu, *Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür'e Anlamın Tarihi* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2014), 201; Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 32, 33; Mustafa Öztürk, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 17, 29.

denmesinde, Kur'an'ı başka bir dilde kelimesi kelimesine, cümle çatıları, söz dizgesi ve üslûplarıyla aynen ve eksiksiz tercüme etmenin imkânsız olduğu; Kur'an'ın ancak anlam ve mesajlarının asıllarına yakın şekilde fakat biraz eksikliğiyle tercüme edilebileceği anlayışı etkili olmuştur.²⁵ Diğer yandan bu isimlendirme, bir tevazu ve haddi bilmenin ifadesi olmasının yanı sıra Kur'an'ı yorumdan arındırılmış şekilde tercüme etmenin mümkün olmadığına peşinen kabul etmenin de göstergesidir.²⁶

2. Kur'an'ın Tercümesine Duyulan İhtiyaç

Kur'ân-ı Kerîm, bu dünyanın geçici²⁷ sakinlerine, ömür sermayelerini boş yere harcamamaları,²⁸ en kârlı şekilde değerlendirmeleri²⁹ için Allah'ın tanıdığı son şans ve yegâne fırsattır.³⁰ İnsanlara düşen, bu fırsattan azami ve en iyi biçimde yararlanmak; Kur'an'ı okumak,³¹ anlamaya çalışmak,³² anlattıkları üzerinde zihin yormak,³³ öğüt ve ibret almak³⁴ ve böylelikle ömür sermayelerini en kârlı biçimde değerlendirmektir.³⁵

Allah, insanı muhatap almış ve Kur'an vasıtasıyla ona konuşmuştur. Allah tarafından kendisine söylenenleri anlaması, insanın en temel hakkı ve aynı zamanda kulluk görevidir. İnsan bu hak ve görevi doğrudan veya dolaylı olarak yerine getirmekle sorumludur. İnsan, Kur'an'ın anlam ve mesajlarını okuyup anladıkça kendisinin, Allah'tan başkasına kulluk etmeyecek saygınlık ve şerefte yüce bir varlık olduğunun bilincine erecektir.³⁶

Fakat Kur'an'ı anlamak, bu son ilâhî fırsattan istifade etmek, Kur'an'ın dili Arapçayı bilmeyen insanlar için nasıl mümkün olacaktır? Bunu gerçekleştirmenin iki yolu vardır: Bunlardan biri, bütün insanlara Arapçayı öğretmek, diğeri de Kur'an'ı insanların kendi dillerine tercüme etmektir. İlk seçenek hem maddî hem de manevî bakımdan imkânsızdır, ayrıca buna gerek de yoktur.³⁷ Bu durumda geriye tek yol kalmaktadır: Kur'an, insanların kendi dillerine tercüme edilecektir.

Kur'an, anlamak ve öğüt almak isteyenlere Allah tarafından anlam ve mesajları kolaylaştırılmış evrensel bir kitaptır. O, belli bir coğrafyanın, zamanın ve toplumun insanlarına özgü olmayıp, inmeye başladığı andan itibaren dünya durdukça bütün

²⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/30.

²⁶ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 38.

²⁷ el-İsrâ 17/28; er-Rûm 30/8; er-Rahmân 55/26; el-İnsân 76/27.

²⁸ et-Tevbe 9/69; Muhammed 47/3.

²⁹ el-Bakara 2/16; el-Fâtır 35/29; es-Saf 61/10.

³⁰ el-Kehf 18/6.

³¹ en-Neml 27/91-92; el-Ankebût 29/45; el-Müzzemmil 73/2-4.

³² el-En'âm 6/65; el-İsrâ 17/41.

³³ ez-Zuhruf 43/3; ed-Duhân 44/58; el-Kamer 54/17, 22, 32, 40.

³⁴ el-En'âm 6/126; el-A'râf 7/26; en-Nahl 16/90; el-Kasas 28/46, 51.

³⁵ el-'Asr 103/3.

³⁶ *Kur'an -Türkçe Çeviri-*, çev. Hüseyin Atay (Ankara: Atay Yayınları, 2015), VI.

³⁷ Kur'an'da dillerin farklı olması, Allah'ın bir âyeti olarak gösterilmektedir. Bk. er-Rûm 30/22.

insanlık için gönderilmiş ilahî bir rehberdir. Onun her zaman güven veren ve en iyiye götüren rehberliğinden faydalanmak ise ancak söylediklerini anlamakla mümkündür. Dolayısıyla bütün insanlığın kendine muhatap olduğu bir kitabın dünya dillerine tercüme edilmesi kaçınılmazdır.

3. Kur'an'ın Tercümesinin İmkânı

Kur'an, üslûbu ve anlamlarıyla akıllara durgunluk veren, hayrette bırakan edebî bir mucizedir. Onu başka bir dilde kelimesi kelimesine, aynen ifade edebilmek imkânsızdır.³⁸ Zira bu, onu, anlamlarının yanı sıra cümle çatısı, söz dizgesi, üslûbu, fesahat, belâgat ve i'câzına denk bir şekilde yeniden inşa etmek demektir ki, bu mümkün değildir. Çünkü Kur'an, lafız ve manasıyla, üstün belâgat ve i'câzıyla bir benzeri asla getirilemeyecek nitelikte bir kitaptır.

Kur'an'ın başka dillere tercümesinin zorunluluk ve büyük ihtiyaç olması, Kur'an'ın tercümesinin imkân dâhilinde olduğunun aklî bir göstergesidir. Yüzyıllardan beridir yapılan pek çok çalışma ve dünya dillerinde³⁹ hazırlanmış binlerce meâl,⁴⁰ bütün zorluklarına rağmen Kur'an'ın anlam ve mesajını, Arapça bilmeyen insanlara kendi dillerinde anlaşılır bir şekilde ifade etmenin mümkün olduğunu göstermektedir.⁴¹

Bununla beraber hazırlanan meâller, tercüme yöntem ve teknikleri bakımından ne kadar başarılı olurlarsa olsunlar, eksik ve kusurlu olmaktan kurtulamayacaklardır. Zira Kur'an ilahî, meâl ise beşerîdir. İlahî olan karşısında beşerî olanın eksik ve kusurlu olmasından başkası mümkün değildir. Meâl yazarından Kur'an'ı aynıyla başka bir dilde inşa etmesini beklemek, insan takatinin üstünde bir işi ondan istemektir. Öte yandan, Kur'an'ı başka bir dile anlam olarak dahi tercüme etmenin aşırı meşakkat ve zorluğuna bir de bazı meâl yazarlarının beceriksizliği; Arap dili ve belâgatı ile Türk dili ve belâgatındaki ilmî ve amelî yetersizlikleri ve İslâmî ilimlerdeki bilgisizlikleri eklenince meâllerdeki çeviri hataları haddi aşacaktır. Fakat her hâlükârda meâl yazarlarından, en azından Kur'an'ın anlam ve mesajını mümkün mertebe en doğru ve en kusursuz şekilde hedef dile aktarmaları beklenir. Bu,

³⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/30; *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2009), 33.

³⁹ Burada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, Kur'an'ı Müslümanların konuştuğu dillere çevirmek için 2015 yılında "Hiçbir Dil Kur'ansız Kalmasın" sloganıyla 15 farklı dilde başlatıp, aşama aşama bütün dünya dillerini kapsayacak olan meâl projesini takdirle anmak gerekiyor. Farklı dillerdeki meâllerin, *Hediyem Kur'an Olsun* projesiyle dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlara ücretsiz olarak sunulması hedeflenmiştir. Bk. Diyanet TV, "Hiçbir Lisan Kur'ansız Kalmasın" (Erişim 3 Ağustos 2018).

⁴⁰ 65 dilde 2 bin 672 adet basılmış Kur'an tercümesinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu tercümelelerin %95'ini Farsça, Türkçe ve Urduca tercümeleler oluşturuyor. Bk. Ak Kalemler, "Diyanet'e Mealleri denetleme yetkisi verildi" (Erişim 3 Ağustos 2018).

⁴¹ *Kur'an Mesajı*, çev. Muhammed Esed, 33.

yapmaya teşebbüs ettikleri kutlu işin ve dinin onlara yüklediği bir görev ve sorumluluktur.

Günümüzde meâl yazıcılığına ek olarak, meâlleri çeşitli yönlerden ele alıp inceleyen, eleştiren, eksik ve hatalarına çözüm önerileri sunan ve böylece Kur'an'ın anlam ve mesajının bir başka dile olabildiğince isabetli şekilde aktarılmasını amaçlayan çalışmalar da her geçen gün artarak yapılmaktadır.⁴² Meâlleri, özellikle âyetlerde başvurulan dil ve üslûbu Türkçeye mümkün merteye aktarma yönüyle inceleyen çalışmaların sayısının artırılması gerekmektedir. Bu çalışmaların ışığında hazırlanacak meâller, okura Kur'an'ın anlamının yanında edebî estetiğini de olabildiğince hissetme ve etkilenme imkânı verecektir.

4. Kur'an'ı Tercüme Etmenin Dinî Hükümü

Kur'an'ın başka bir dile tercümesinin din bakımından caiz olup olmadığı meselesinde İslam âlimleri, Kur'an'ın i'câzî özellikleri sebebiyle harfî/literal tercümesinin imkânsız olduğu, bu yüzden caiz olmadığı hususunda hemfikirdirler. Kur'an'ın tefsîrî/meâlen tercümesine gelince, İslam âlimleri, Kur'an'ın bu şekilde tercümesinin mümkün ve bu tercümeyle duyulan büyük ihtiyaç dolayısıyla bu tercümenin caiz olduğunu söylemişlerdir.⁴³ Hatta bazıları, Kur'an'ın tercümesine duyulan ileri derecedeki ihtiyaçtan ötürü dünya dillerinde Kur'an meâlleri hazırlamanın farz olduğunu bildirmişlerdir.⁴⁴

5. Kur'an'ın Tercümesinin Tarihsel Süreci ve Meâl Geleneğimiz

Kur'an başka bir dile ilk olarak Hz. Peygamber döneminde tercüme edilmiştir. Ancak bu ilk tercüme, Kur'an'ın tamamını kapsamamış, bazı âyet ve surelerle sınırlı kalmıştır. Habeşistan'a hicret eden Müslümanların sözcüsü Ca'fer b. Ebû Tâlib'in (öl. 8/629), Habeş Necâşîsi Ashame b. Ebcer (öl. 9/630) ile maiyetinin huzurunda okuduğu Kur'an'ın⁴⁵ din âlimleri ve saray mensupları için Habeş diline tercüme edilmesi,⁴⁶ o dönemde gerçekleştirilen Kur'an'ın tercümesi faaliyetlerine bir örnektir.

⁴² Kur'an'ın Türkçe meâllerindeki anlatım bozuklukları ve yapılan hatalar çeşitli makale ve kitaplarda ele alınmıştır. Örneğin bk. Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, 35-64; Abdülcelil Bilgin, *Kur'an Meâllerindeki Anlatım Bozuklukları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 35-236.

⁴³ İbrâhim b. Mûsâ eş- Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân (Dârü İbni 'Affân, 1417), 2/107; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/22; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 217; Osman Keskiöğlü, *Nüzulünden İtibaren Kur'an-ı Kerim Bilgileri (Ulûm-ı Kur'an)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1987), 213; Akpınar, *Kur'ân Tercüme Teknikleri*, 15; Ferruh Kahraman, *Ulûmu'l-Kur'ân Özelinde Tefsîrde İhtilaflar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 92-93.

⁴⁴ Örneğin Nurettin İtr bu âlimlerden biridir. Bk. İtr, *Ulûmü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 118.

⁴⁵ Muhammed el-Muttalibî İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-fîkr, 1398), 215; Muhammed b. Ahmed ez- Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413), 1/193.

⁴⁶ Hidayet Aydar, "Kur'an: Tercümesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/405.

Allah Resûlü (sav) tarafından Arap olmayan komşu ülkelerin devlet başkanlarına yazılan diplomatik mektuplarda bulunan âyetlerin gönderilen elçiler tarafından muhataplarına tercüme edilmesi⁴⁷ ve Selman-ı Fârisî'nin (öl. 36/656 [?]) bazı İranlıların talebi üzerine onlar için Fatıha sûresini Farsçaya tercüme etmesi⁴⁸ de Allah Resûlü'nün döneminde Kur'an'ın tercümesine yönelik faaliyetlerden bazılarıdır.

Kur'an metninin tamamını kapsayan ilk tercüme, 127/745 yılında Berberî dilinde yapılmış;⁴⁹ fakat bu tercüme günümüze ulaşmamıştır. Kur'an'ın günümüze ulaşan en eski tam metin tercümesi, Sâmânî devleti hükümdarlarından I. Mansûr b. Nûh b. Nâsır'ın (öl. 350/961) emriyle Horasan ve Mâverâünnehirli âlimlerden oluşan bir heyet tarafından yapılan, beraberinde Taberî tefsirinin özetinin de yer aldığı Farsça çeviridir.⁵⁰

Türkler İslam dinine girdikleri dönemlerde Uygur alfabesini kullandıklarından Kur'an'ın ilk Türkçe tercümesi de Uygur dilinde yapılmıştır. Fakat bazı âyetlerin Uygurca tercümelerini içeren belgeler bulunmakla beraber Kur'an'ın bütününe Uygurca tercümesi bulunmamaktadır.⁵¹ Kur'an'ın günümüze ulaşmış ilk Türkçe tam metin tercümesi Oğuz lehçesinde olup, yukarıda sözü geçen Farsça tercüme model alınarak hazırlanmıştır.⁵² Mütercimi bilinmeyen ve müellif nüshası mevcut olmayan bu tercümenin bazı müstensih yazmaları günümüze ulaşmıştır.⁵³ Bunların en eskisi, Şirazlı Muhammed b. Hâc Devletşah'a ait olup, 734/1334 yılında yazılmıştır.⁵⁴

-
- 47 Ebû 'Abdullâh Muhammed İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. M. Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410), 1/198; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 253-355.
- 48 Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsûṭ* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414), 6/365. Zürkânî, bu haberin senedinin olmadığını, bu sebeple aşlının bilinmediğini, bununla amel etmenin caiz olmadığını söylemiştir. Bk. Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/159.
- 49 Muhammed Hamîdullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, nşr. Ahmet Baydar (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 106; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi* (İstanbul: Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 2015), 268; Mehmet Ünal, "Tefsire Giriş", *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 112.
- 50 Hamîdullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 106; Keskiöğlü, *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, 215; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 221; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268; Ünal, "Tefsire Giriş", 112; Aydar, "Kur'an: Tercümesi", 26/405.
- 51 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 223; Öztürk, *Meal ve Tefsirin Serencamı*, 18; Aydar, "Kur'an: Tercümesi", 26/405; Muhammed Hamîdullah, "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Yazma Tercümeleri (Mss of The Turkish Translations of The Holy Quran)", çev. Salih Tuğ, *Türkiyat Mecmuası* 14, 66.
- 52 Keskiöğlü, *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, 215; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 222; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268; Aydar, "Kur'an: Tercümesi", 26/405; Abdülkadir Erdoğan, "Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Varlık Dergisi* 1/1 (1938), 47-48.
- 53 Hamîdullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 106; Aydar, "Kur'an: Tercümesi", 26/406; Erdoğan, "Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri", 47-48.
- 54 Keskiöğlü, *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, 215; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 222; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268; Ünal, "Tefsire Giriş", 112-113; Aydar, "Kur'an: Tercümesi", 26/406; Erdoğan, "Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri", 48.

Selçuklu ile Osmanlı'nın ilk dönemlerinde öğretim ve ilim dili Arapça olduğundan Kur'an'ın tercümesine fazla ihtiyaç duyulmamış ve bu yöndeki girişimler çok rağbet görmemiştir.⁵⁵ Bu tür faaliyetler sınırlı bir çerçevede ve genellikle taşralarda yürütülmüştür.⁵⁶

Bugünkü anlamdaki şekliyle Türkçe meâl geleneği, 19. yüzyılda Tanzimat'ın ilanından hemen sonra (1839-1876), ulusçuluk ve Türkçülük akımıyla başlamıştır. Bu dönemde yayımlanan Kur'an tercümelemleri genellikle Kur'an'ın Farsça çevirilerinin Türkçeye tercümesinden ibaret olup bunların da sayısı fazla değildir.⁵⁷

20. yüzyılda II. Meşrutiyet'in ilanı (1908'de) birlikte ulusçuluk ve Türkçülük ideolojisinin artan etkisiyle Türkçe Kur'an düşüncesi ortaya atılmış ve Kur'an'ın Türkçeye tercümesine olan rağbet artmıştır. Böylece I. Dünya Savaşı'nın başlarında (1914), Bâbîâli'nin ilk Türk yayıncılarından İbrahim Hilmi Çığraçan (öl.1963) Kur'an'ın tam metin ilk Türkçe tercümesini basmaya başlamış; fakat tercümenin Zeki Megamiz adlı bir Suriyeli Hristiyan tarafından yapıldığı ve savaşta Osmanlı aleyhine bir propaganda malzemesi olarak kullanılmak istendiği anlaşılınca ilk beş formasından sonra basımı devlet tarafından durdurulmuştur.⁵⁸

Kur'an'ın Türkçeye tercümesi faaliyetleri, Cumhuriyet döneminde de artarak devam etmiştir.⁵⁹ Ne var ki, Cumhuriyet, II. Meşrutiyet'in devamı niteliğinde olduğundan bu dönemde yayımlanan Kur'an tercümelemleri de öncekiler gibi siyasî maksatlı olmuştur.⁶⁰ Bazı yayıncılar da bu durumu fırsat bilip, Kur'an'ın tercümesini ticarî kazanç kaynağına dönüştürmüşlerdir.⁶¹ Neticede Arapça bilgisi yetersiz, İslami ilimlerden liyakatsiz pek çok kimse tarafından Kur'an'ın yanlışlarla dolu Türkçe tercümelemleri yayımlanmıştır.⁶²

Bu durum üzerine 1925 yılında Diyanet İşleri Reisliği, Mehmet Akif Ersoy'u Kur'an'ı tercüme etmekle, Elmalılı Hamdi Yazır'ı tefsir yazmakla görevlendirmiştir. Mehmet Akif Ersoy'un, başladığı tercüme işinden vazgeçmesi üzerine tercüme görevi de Elmalılı'ya verilmiştir.⁶³ 1925 yılında yazılmaya başlanan tefsirin ilk cildi *Yeni Meâlî Türkçe Tefsir* adıyla 1935 yılında yayımlanmıştır.⁶⁴ Elmalılı, Kur'an'ı başka bir dile noksansız tercüme etmenin imkânsız olduğu; Kur'an'ın ancak, anlamlarının aslına yakın şekilde, fakat biraz noksanı ile ifade edilebileceği anlayışıyla kitabını

55 Aydar, "Kur'an: Tercümesi", 26/406.

56 Keskiöğlü, *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, 215; Aydar, "Kur'an: Tercümesi", 26/406.

57 Aydar, "Kur'an: Tercümesi", 26/406.

58 Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, 187-189.

59 Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, 201.

60 Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi* (İstanbul: Kitabevi, 1998), 199; Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, 179, 180, 201.

61 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/8; Aydar, "Kur'an: Tercümesi", 26/407.

62 Öztürk, *Meal ve Tefsirin Serencamı*, 21-22; Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, 201.

63 Aydar, "Kur'an: Tercümesi", 26/407.

64 Öztürk, *Meal ve Tefsirin Serencamı*, 29.

tercüme yerine *meâl* diye isimlendirmiştir. Böylece ilk defa onunla başlayan Kur'an'ın Türkçe tercümelelerinin *meâl* olarak adlandırılması, bir gelenek olmuştur.⁶⁵ Diğer yandan, Elmalılı'nın bu tefsiriyle birlikte devletin, resmî meâl ve tefsir hazırlatma geleneği de başlamıştır.⁶⁶

1928 yılında harf devrimiyle birlikte yayıncılık alanında ve buna bağlı olarak Kur'an'ın Türkçeye tercümesi faaliyetlerinde kısa bir duraklama dönemi yaşanmıştır. Osmanlı alfabesinin bırakılıp, Latin alfabesinin kullanılmaya başlandığı bu dönemde Latin harfleriyle hazırlanan yeni tercümelelerin yanı sıra daha önce Osmanlı alfabesiyle yayımlanan ve yanlışları sebebiyle ilim çevresinden ağır eleştiriler alan bazı tercümele bu defa Latin harfleriyle yeniden basılmıştır.

1980'li yıllardan itibaren meâlcilik akımının artan etkisiyle meâl okuma alışkanlığı artmış; buna bağlı olarak meâl yazım ve yayımında gözle görülür büyük bir artış olmuştur.⁶⁷

Meâlleri inceleyen ve denetleyen bir mekanizmanın olmamasının yol açtığı serbest ortamda meâl yayıncılığı, dinî bir ihtiyacı giderme maksadından sapmış, âdeta ticarî nitelik kazanmıştır. 65 dilde 2 bin 672 adet basılmış Kur'an tercümesinin %95'ini sırasıyla Farsça, Türkçe ve Urduca tercümelelerin oluşturduğu göz önüne alındığında Türkçe meâl çalışmalarının oldukça yaygın ve yoğun şekilde yürütüldüğü söylenebilir.⁶⁸ Hemen hemen her cemaatin ve dinî yayıncılık yapan her yayınevının, kendi anlayış ve meşrebine uygun meâli bulunmaktadır.⁶⁹ Kısa zaman aralıklarıyla bir yenisinin dolaşıma girmesinden dolayı meâllerin tam sayısı hakkında kesin rakam vermek güç olmakla birlikte bugün bu sayı 200'ü⁷⁰ aşmıştır.⁷¹

⁶⁵ Öztürk, *Meal Kültürümüz*, 32, 33; Öztürk, *Meal ve Tefsirin Serencamı*, 17, 29; Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, 201.

⁶⁶ Öztürk, *Meal ve Tefsirin Serencamı*, 27.

⁶⁷ Çıbıklı, Tanzimat'tan 2014 yılına kadar yayımlanan 184 meâlin kronolojik bilgilerini vermiştir (Bk. Süleyman Recep Çıbıklı, *Söz Sanatları Açısından Meâl Problemleri* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 28–50). Buna göre, Tanzimattan Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen dönemde yayımlanan telif-çeviri toplam meâl sayısı 6, Cumhuriyet'in ilanı-1960 yılları arasında 29, 1961-1979 yılları arasında 21, 1980-2001 yılları arasında 58 ve 2001-2013 yılları arasında da 70'dir.

⁶⁸ Bk. Ak Kalemler, "Diyanet'e Meâlleri denetleme yetkisi verildi" (Erişim 03.08. 2018).

⁶⁹ Farklı cemaatlerin okudukları meâller için bk. Öztürk, *Meal ve Tefsirin Serencamı*, 39–41.

⁷⁰ Öztürk, *Meal Kültürümüz*, 34; Öztürk, *Meal ve Tefsirin Serencamı*, 13; Demirci, *Kur'an Tarihi*, 268; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/9.

⁷¹ Tanzimat'tan günümüze Kur'an'ın Türkçe meâlleri için bk. Hamîdullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 195–215; Keskiöğlu, *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, 217; Öztürk, *Meal ve Tefsirin Serencamı*, 16–34; Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, 157–202; Aydar, "Kur'an: Tercümesi", 26/407; Mehmet Yüksel, *Çeviri Kuramı ve Problemleri Açısından Tanzimat'tan Günümüze Matbu Kur'an Meâllerinin Önsözlerinin Değerlendirilmesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011), 32–52; Muhammed Özcan, *Kur'an-ı Kerim'deki Bazı Deyimlerin Çeviri Stratejileri Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, 2013), 3-30, 187-188; Çıbıklı, *Söz Sanatları Açısından Meâl Problemleri*, 25–50.

2018 yılında Yeni hükümet sistemine geçişin ardından Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle, Diyanet İşleri Başkanlığı'na meâlleri denetleme yetkisi verilmiştir. Böylece Diyanet, İslam dininin temel nitelikleri açısından sakıncalı olduğu tespit edilen meâllerin basım ve yayımının durdurulmasına, dağıtılanların toplatılması ve imha edilmesine, yayının internet ortamında yapılması hâlinde yayına erişimin engellenmesine⁷² karar verebilecektir.⁷³ Diyanet bu yetkiyi etkin ve dürüst bir şekilde ve ehil kişiler eliyle işletebilirse, Türkçe meâllerde bir nitelik iyileşmesinin mümkün olacağı umulur. Böylece lafzı, üstün belâgat ve i'câzıyla kelimesi kelimesine, aynıyla olmamakla beraber Kur'an'ın diriltici anlam ve mesajları, asıllarına yakın şekilde, daha az eksikle, anlamak ve öğüt almak isteyenlerin istifadesine sunulmuş olacaktır.

Sonuç

Kur'an-ı Kerîm, insanoğluna ömür sermayesini boş yere tüketmemeleri, en kârlı şekilde değerlendirmeleri için Allah'ın tanıdığı son şans ve yegâne fırsattır. Bu son fırsattan istifade edebilmek için onun söylediklerine kulak vermek gerekmektedir. Bu durum, anadili Arapça olmayanlar için Kur'an'ın dünya dillerine tercüme edilmesini ihtiyaç ve zorunluluk haline getirmektedir. Bu durum, Kur'an'ın tercümesinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Tercüme, bir metin veya sözü başka bir dilde aynıyla veya anlam olarak yeniden inşa etme faaliyetidir. Metin veya sözün diğer dilde aynıyla inşa edilmesine harfî; anlam olarak inşa edilmesine ise tefsîrî tercüme denilmektedir. Kur'an, üstün belâgat ve i'câzıyla bir benzeri asla getirilemeyecek bir kitap olduğundan onu kelimesi kelimesine bütün dil ve edebiyat özellikleriyle birlikte aynıyla başka bir dilde yeniden inşa etmek mümkün değildir. Fakat onun anlam ve mesajlarını biraz eksik veya fazlasıyla, başka dillere aktarmak mümkündür. Bunun mümkün ve aynı zamanda zorunluluk ve ileri derecede bir ihtiyaç olması sebebiyle bazı âlimlere göre Kur'an meâlleri hazırlamak farzdır, bu işi kimse yapmadığı takdirde ehliyet ve liyakat sahibi herkes bundan dolayı sorumlu olacaktır. Yüzyıllardan beridir dünya dillerinde hazırlanmış binlerce meâl bu sorumluluğun yerine getirildiğini göstermektedir.

Kur'an başka bir dile ilk olarak Hz. Peygamber döneminde tercüme edildiği bilinmektedir. Ancak bu ilk tercüme, Kur'an'ın tamamını kapsamamış, bazı âyet ve surelerle sınırlı kalmıştır. Kur'an metninin tamamını kapsayan ilk tercüme, 127/745 yılında Berberî dilinde yapılmış; fakat bu tercüme günümüze ulaşmamıştır. Kur'an'ın günümüze ulaşan en eski tam metin tercümesi Farsçadır. Kur'an'ın günümüze ulaşmış

⁷² İlgili kararname, sakıncalı olduğu tespit edilen meâllerle ilgili cezai bir müeyyide getirmemiştir. Oysa kararname yürürlüğe girdikten sonra basım ve yayımı yapılan meâllerin ilgilileri için caydırıcı bazı müeyyidelerin olması yerinde olurdu. Bu tür meâllerin basım ve yayımı suç kapsamına girmediğinden böyle bir müeyyide öngörülmemiştir.

⁷³ Bk. KHK, *Resmî Gazete* 31275 (2 Temmuz 2018), Kanun No. 703, mad. 141/I; Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, *Resmî Gazete* 12038 (2 Temmuz 1965), Kanun No. 633, mad. 5/I.

ilk Türkçe tam metin tercümesi ise, Oğuz lehçesinde olup, söz konusu Farsça tercüme model alınarak hazırlanmıştır.

Bugünkü anlamdaki şekliyle Türkçe meâl geleneği, 19. yüzyılda Tanzimat'ın ilanından hemen sonra ulusçuluk ve Türkçülük akımıyla başlamıştır. Kur'an'ın Türkçeye tercümesi faaliyetleri Cumhuriyet döneminde de artarak devam etmiştir. Günümüzde Türkçe meâllerin tam sayısı hakkında kesin rakam vermek güç olmakla birlikte bu sayı 200'ü aşmıştır. Neredeyse her cemaatin ve dinî yayıncılık yapan her yayınevinin kendi anlayış ve meşrebine uygun meâli bulunmaktadır.

“Meâl” kavramının mahiyet ve keyfiyeti incelendiğinde tefsîrî tercümeyle denk geldiği görülmektedir. Her ikisinde de sözün veya metnin kendisini değil anlamını başka bir dile biraz eksik veya fazlasıyla mümkün merteye aktarma söz konusudur. Kur'an meâli özünde ve hakikatinde Kur'an'ın tefsîrî tercümesinden başka bir şey değildir. Bu da meâlin nihayetinde tercüme olduğunu göstermektedir.

Tercüme denince ilk akla gelenin harfî tercüme olması sebebiyle ilim geleneğimizde Kur'an'ın harfî tercümesinin imkânsızlığı inancıyla “tercüme/çeviri” kavramını Kur'an hakkında kullanmaktan kaçınılmıştır. Bu yüksek dinî titizlik ve duyarlıktan, “Kur'an meâli” yerine “Kur'an tercümesi” denemeyeceği, bunun dinen caiz olmadığı sonucunu çıkartmak doğru değildir. Bununla beraber söz konusu hassasiyetin sürdürülmesi güzel ve tercihe şayan bir davranış olduğu açıktır.

“Kur'an tercümesi” yerine “Kur'an'ın yorum katkılı tercümesi”, “Kur'an'ın tefsîrî tercümesi”, “Kur'an'ın anlam tercümesi” gibi ifadelerin kullanılması maksada daha uygun olabilir. Ancak mesele, dilsel kullanım temelli olduğundan, fesahat ve selaset bakımından ele alındığında “Kur'an tercümesi” sözünün kısalığı ve akıcılığıyla geçen ifadelerden daha fasih olduğu görülmektedir. Bununla birlikte “Kur'an meâli” veya kısaca “meâl” adlandırmasının ise hepsinden daha fasih ve bu yönüyle kullanılmaya daha elverişli olduğu ortadadır.

Bu araştırma, toplumda zaman zaman gözlemlenen “Kur'an tercümesi” ve “Kur'an meâli” meselesi çerçevesinde dillendirilen bir yanlış kanaat ve tutuma dikkat çekmiş ve düzeltmesine yönelik katkı sağlamayı hedeflemiştir. Bu yönüyle geçmiş çalışmalarını tamamlayıcı, yeni araştırmalara ışık tutucu nitelikte olduğu söylenebilir.

Dilsel bir mesele olan “Kur'an meâli” - “Kur'an tercümesi” ayrımı pratik bir zemine taşınarak, kardeşlik ve dostluk bağlarını zayıflatacak tartışmaya malzeme yapılmamalıdır. Bu, Kur'an'ın, mesajlarıyla inşa etmeye çalıştığı mümin Müslüman şahsiyete uygun bir davranış değildir. Müslümanlar birbirleri hakkında aksi sabit olmadıkça hüsnü zannı esas almalı ve “Kur'an tercümesi” sözüyle “Kur'an'ın tefsîrî tercümesinin (meâlinin)” kastedildiği kabul edilmelidir.

Meâller, tercüme yöntem ve teknikleri bakımından ne kadar başarılı olurlarsa olsunlar, üstün belâgat ve i'câzıyla bir benzeri asla getirilemeyecek bir kitabın tercümesi olmaları sebebiyle eksik ve kusurlu olmaktan kurtulamayacaklardır. Ancak bununla beraber eksik ve hatalarını olabildiğince azaltmak ve meâllerin dil ve üslûp

kalitesini mümkün mertebe artırmaya çalışmak yerinde olacaktır. Meâlleri çeşitli yönlerden inceleyen, dil ve üslup kalitesini yükselten çalışmaların sayısı artırılmalıdır.

Kaynakça

- Ak Kalemler. "Diyanet'e mealleri denetleme yetkisi verildi". Erişim 3 Ağustos 2018.
<http://www.akkalemler.com/diyanet-e-mealleri-denetleme-yetkisi-verildi-haber-30217>
- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
<https://sozluk.gov.tr/>
- Akpınar, Ali. *Kur'an Tercüme Teknikleri*. Konya: Serhat Kitabevi, 2011.
- Aydar, Hidayet, "Kur'an: Tercümesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Aynî, Bedrüddîn b. Ahmed. *'Umdetu'l-kârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-turâsî'l-Arabî, ts.
- Ayverdi, İlhan. *Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı İktisâdî İşletmesi, 3. Basım, 2016.
- Bilgin, Abdülcelil. "Harfî ve Tefsîrî Tercümenin İşlevselliği ve Aktüel Değeri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/33 (2010), 171-186.
- Bilgin, Abdülcelil. *Kur'an Meallerindeki Anlatım Bozuklukları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Bûğâ, Mustafa Dîb Mistû, Muhyiddin Dîb. *el-Vâzih fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Dımaşk: Dârü'l-Kelimi't-tayyib, 2. Basım, 1418.
- Bulut, Ali. *Arapça-Türkçe Türkçe-Arapça Çeviri Teknikleri ve Başlıca Arapça Kalıplar*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2. Basım, 2016.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğâ ve şihâhu'l-'Arabiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Cündioğlu, Dücan. *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*. İstanbul: Kitabevi, 1998.
- Cündioğlu, Dücan. *Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür'e Anlamın Tarihi*. İstanbul: Kapı Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Çıbıklı, Süleyman Recep. *Söz Sanatları Açısından Meâl Problemleri*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. thk. Aydın Sami Güneçal. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 33. Basım, 2017.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (Kanun No. 633). *Resmî Gazete* 12038 (7 Şubat 1965). Erişim 3 Ağustos 2018.
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>
- Diyanet TV. "Hiçbir Lisan Kur'an'sız Kalmasın". Erişim 3 Ağustos 2018.
<https://www.diyanet.tv/hicbir-lisan-kuransiz-kalmasin>
- Doğan, D. Mehmet. *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Yazar Yayınları (Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı İktisadî İşletmesi), 25. Basım, 2014.
- Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ. *el-Külliyât: Mu'cem fi'l-muştalâhât ve'l-fürû-ki'l-lügaviyye*. nşr. Muhammed Mısırî Adnân Derviş. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1419/1998.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. Basım, 1979.

- Erdoğan, Abdülkadir. "Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri". *Varlık Dergisi* 1/1 (1938), 47-51.
- Hamîdullah, Muhammed. "Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Yazma Tercümesi (Mss of The Turkish Translations of The Holy Quran)". çev. Salih Tuğ. *Türkiyat Mecmuası* 14, 65-80.
- Hamîdullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. nşr. Ahmet Baydar. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Itr, Nureddin Muhammed. *'Ulûmü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dımaşk: Matbaatü es-Sabâh, 1414.
- İbn İshâk, Muhammed el-Muttalibî. *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-fîkr, 1398.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 16 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdir, 3. Basım, 1414/1993.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed. *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*. thk. M. Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1410.
- İmer, Kâmile vd. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- Kahraman, Ferruh. *Ulûmu'l-Kur'ân Özelinde Tefsîrde İhtilaflar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Keskioğlu, Osman. *Nüzulünden İtibaren Kur'an-ı Kerim Bilgileri (Ulûm-ı Kur'an)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1987.
- KHK, KHK (Kanun No. 703). *Resmî Gazete* 31275 (7 Şubat 2018). Erişim 3 Ağustos 2018. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709m3.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709m3.htm>
- Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*. çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 7. Basım, 2009.
- Kur'an -Türkçe Çeviri-*. çev. Hüseyin Atay. Ankara: Atay Yayınları, 2015.
- Okiç, M. Tayyib. "Hadîste Tercüman". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (1966), 27-52.
- Özcan, Muhammed. *Kur'an-ı Kerîm'deki Bazı Deyimlerin Çeviri Stratejileri Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2013.
- Öztürk, Mustafa. *Meal Kültürümüz*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Öztürk, Mustafa. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. M. Ebûl-Fazl İbrâhîm. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'amme li'l-küttâb, 1394.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Mu'terekü'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Şemsüddin. Beyrut: Dârü'l-Kütubi'l-'ilmiyye, 1408.
- Şâtıbî, İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Muvâfaḳât*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân. Dârü İbni 'Affân, 1417.
- Şemseddin Sami. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Kâmûs-ı Türkî*. nşr. Raşit Gündoğdu vd. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 5. Basım, 2017.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali. *Mevsû'atü Keşşâfi işlâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. nşr. Refik el-'Acem vd. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Uzun, Taceddin. *Tercüme Sanatı ve Arapça'dan Türkçeye Nasıl Tercüme Yapılır?* Konya: Uysal Kitabevi, 1995.
- Ünal, Mehmet. "Tefsire Giriş". *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 107-114. Ankara: Grafiker Yayınları, 4th Printing, 2015.

- Yüksel, Mehmet. *Çeviri Kuramı ve Problemleri Açısından Tanzimat'tan Günümüze Matbu Kur'an Meallerinin Önsözlerinin Değerlendirilmesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011.
- Zebîdî, Muhammed Murtaẓâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ķâmûs*. nşr. Abdülazîz 'Itr. 40 Cilt. Kuveyt: Devletü'l-Kuveyt, 1392-1422/1972-2001.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhiri'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım, 1413.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. thk. Muhammed el-Baltâcî. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Matbaatü İsâ el-Halebî ve şürekâhu, 3. Basım, ts.